

Maria Halamska, 2005, *Rozwój wiejski w Portugalii w latach 1986–2000. Wzór czy przestroga dla Polski?*, Warszawa: Instytut Wsi i Rolnictwa PAN, s. 187.

W 2005 roku w ramach serii *Problemy wsi i rolnictwa* wydawanej w Instytucie Wsi i Rolnictwa PAN ukazała się książka prof. Marii Halamskiej *Rozwój wiejski w Portugalii w latach 1996–2000. Wzór czy przestroga dla Polski?* Autorka analizuje piętnastoletni okres przemian, które dokonały się w rolnictwie, a także na terenach wiejskich Portugalii, śledzi wydarzenia zachodzące od momentu dołączenia tego kraju do Wspólnoty Europejskiej. Jak się wydaje, publikacja ta może zainteresować polskiego czytelnika z kilku powodów. Przede wszystkim jest niezwykle bogatym źródłem wiedzy o samej Portugalii – dzięki wnikliwej obserwacji i obszernej bibliografii dostarcza wielu informacji o rolnictwie kraju, jego charakterze, warunkach rozwoju, działaniach państwa wspierających rozwój rolnictwa, zmianach, jakie były konsekwencją wydarzeń politycznych ostatnich 20 lat. Jednocześnie tak zaprezentowane informacje stają się ciekawym materiałem do porównań, bo mimo oczywistych różnic klimatycznych i kulturowych okazuje się, że możemy jednak odnaleźć wiele cech wspólnych rolnictwa i społeczności wiejskich w Polsce i Portugalii.

Na prezentowaną książkę składa się pięć obszernych rozdziałów. Pierwszy z nich przedstawia różne aspekty wiejskiej Portugalii. Przybliży czytelnikowi warunki geograficzne oraz realia historyczne i administracyjne, które miały wpływ na formę i charakter rolnictwa. Autorka omawia główne organizacje reprezentujące rolników, zajmuje się także typem więzi łączącym mieszkańców portugalskiej wsi. Problemy, które między innym porusza w tym rozdziale, dotyczą pustoszenia i wyludniania terenów wiejskich, starzenia się wiejskiej populacji, silnego zróżnicowania źródeł dochodów – szczególnie mocno uzależnionego od emigracji zarobkowej młodszych mieszkańców wsi, wyjątkowego typu więzi rodzinnej i sąsiedzkiej, ambiwalentnego stosunku do władzy politycznej. Wiele z tych zjawisk, choć w innej skali, odnajdujemy również wśród mieszkańców polskiej wsi.

Kolejnym omawianym przez Autorkę problemem jest rozwój wiejski – i tu obok opisu różnych funkcjonujących koncepcji rozwoju wiejskiego w Portugalii znajdziemy teoretyczną analizę problemów definicyjnych i operacyjnych związanych z zastosowaniem tego pojęcia. Autorka stawia pytania o istotę wiejskości, podaje istniejące sposoby jej definiowania, zastanawia się wreszcie, jak na jej rozumienie wpłynęły odgórnie narzucane definicje, którymi operuje Unia Europejska, jak sposób rozumienia wiejskości w Portugalii i w ogóle w Europie

zmieniła Wspólna Polityka Rolna i jej założenia. Te pytania, już obecne w polskiej debacie poświęconej wsi, w naszym kraju nabierać będą coraz większego znaczenia.

Kolejne dwa rozdziały przybliżają czytelnikowi problematykę rolnictwa portugalskiego, jego charakteru, dynamiki i kierunków zachodzących zmian, a także zagadnienia rozwoju turystyki wiejskiej w Portugalii. W rozdziale poświęconym rolnictwu znajdziemy omówienie porozumienia akcesyjnego, określającego zasady integracji rolnictwa portugalskiego z europejskim, a także szczegółowy opis stanu rolnictwa w Portugalii w połowie lat 80. Autorka prezentuje realizowane programy rozwoju rolnictwa; program przedakcesyjny, PEDAP, PAMAF 94–99 i PAMAF 2000–2006. Charakteryzuje też problemy, jakie wystąpiły w realizacji wybranych programów modernizacji rolnictwa, oraz alternatywne propozycje skierowane do rolnictwa, i efekty, jakie przyniosło ich zastosowanie. Wreszcie, omawiając sytuację rolnictwa na progu XXI wieku, Autorka zwraca uwagę na zmiany, jakie nastąpiły w postawach i w tożsamości społecznej rolników.

Niezwykłe ważnym aspektem zmian zachodzących na terenach wiejskich Portugalii był postępujący rozwój turystyki – o jej historii, rozwoju, instytucjach go wspomagających, finansowaniu, wreszcie o strategiach rozwoju i funkcjonowaniu turystyki na terenach wiejskich traktuje rozdział 4. Problemy z rozwojem wiejskiej turystyki w tak silnie kojarzonym z wypoczynkiem i rekreacją kraju, jakim jest Portugalia, przedstawione w tym rozdziale mogą być przestrożą i „wiadrem zimnej wody” dla tych, którzy panaceum na wszelkie problemy polskiej wsi widzą w rozwoju agroturystyki...

Ostatni, piąty rozdział pracy zawiera opis mechanizmów wdrażania i omówienie inicjatyw rozwoju lokalnego – ze szczególnym uwzględnieniem programów LEADER I i LEADER II, a także programów restauracji centrów wiejskich i wiosek historycznych, wspierających tworzenie nowych miejsc pracy na terenach wiejskich.

Omawiana publikacja zasługuje na uwagę z co najmniej dwóch powodów. Przede wszystkim przybliży polskiemu czytelnikowi mało znaną rzeczywistość wiejskiej Portugalii, prezentuje geograficzne, historyczne i administracyjne podziały kraju, znanego w Polsce głównie z pięknych plaż i porto. Historia Portugalii, losy mieszkańców jej terenów wiejskich ukazują, że mimo ogromnych różnic możemy odnaleźć wiele elementów wspólnych, a w sposobach radzenia sobie z rozwiązywaniem problemów nękających wiejskie społeczności możemy szukać inspiracji. Rolnictwo portugalskie jeszcze w połowie lat 70. XX wieku można było określić mianem tradycyjnego czy wręcz archaicznego, istotną rolę odgrywały w nim bowiem gospodarstwa rodzinne, ogromne znaczenie miały więzy krwi, a ważne źródło dochodów ludności wiejskiej stanowiła pomoc krewnych mieszkających poza granicami kraju. W chwili przystąpienia do Unii Europejskiej za poważną barierę uważano niekorzystne charakterystyki społeczności wiejskich: słaby poziom wykształcenia, starzenie się i feminizację populacji; podkreślano także kryzys społeczeństwa obywatelskiego, brak zaufa-

nia do reprezentantów władzy, małą gotowość do podejmowania oddolnych inicjatyw. Większość tych problemów możemy spotkać także we współczesnych opracowaniach i diagnozach dotyczących terenów i społeczności wiejskich w Polsce. Być może analiza działań władz portugalskich mogłaby być wskazówką zarówno co do poczynañ, jakie należałoby podjąć, jak i tych, których trzeba unikać.

Książka profesor Halamskiej nie jest jedynie skondensowanym źródłem wiedzy o przemianach, jakie zachodziły na terenach wiejskich w Portugalii od momentu jej wejścia do Unii Europejskiej do roku 2000. Przykład Portugalii jest bowiem pretekstem do szerszych, teoretycznych rozważań, poświęconych kierunkom przemian zachodzących na terenach wiejskich w ogóle. Autorka zastanawia się nad obecnym znaczeniem i sensem terminu „rozwój wiejski”; na przykładzie zmian zachodzących w Portugalii przez 15 lat wybranych do analizy śledzi, jak zmieniało się jego rozumienie. Przekrojowa analiza kilkunastu lat procesów adaptacji rolnictwa do zmieniających się, częściowo w związku z wymogami unijnymi, warunków zewnętrznych może być lekcją dla nas. Spojrzenie z zewnątrz, dystans do opisywanych zjawisk uświadamia, jak wiele czynników współdecyduje o sytuacji na terenach wiejskich. Niewątpliwie zarówno w Portugalii kiedyś, jak i w Polsce obecnie ogromny wpływ na „kwieść wiejską” ma proces integracji z Unią Europejską. Mimo że oba kraje w różnym okresie przystępowały do Unii i musiały dostosowywać swoje rolnictwo do innych obowiązujących w niej norm i strategii rozwoju, skok, jaki dokonał się tam i obecnie dokonuje się u nas, przejście od epoki przednowoczesnej bezpośrednio w ponowoczesność, sprawia, iż warto się nad przykładem Portugalii pochylić, szukając wskazówek dla Polski. Świadomość, jak silnie polityka wiejska jest w stanie stymulować lokalne społeczności, jak może pomagać im w podejmowaniu trudu zmian, a także uświadamiać ich konieczność, może pozwoli nam uniknąć popełnionych już w przeszłości błędów. Na przykładzie Portugalii możemy śledzić problemy i działania podejmowane dla ich rozwiązania z dystansu, co daje możliwość obiektywnego osądu skuteczności podejmowanych działań.

Autorka nie daje jednoznacznej odpowiedzi na pytanie, czy przykład Portugalii jest wzorem, czy przestrogą dla naszej integracji z Unią. Dostarcza wiedzy, na podstawie której każdy może sam próbować odpowiedzieć sobie na to pytanie. Połączenie opracowania monograficznego z refleksją teoretyczną, jaką umieściła w pracy profesor Halamska, pozwala na zastanowienie się, w jakim kierunku powinien zmierzać rozwój polskich terenów wiejskich. Jak połączyć ważną w Polsce tradycję rolniczą z koniecznością odejścia od rozwoju rolnictwa na rzecz rozwoju terenów wiejskich? Jaką alternatywę zaproponować tym mieszkańcom wsi, którzy z produkcji żywności będą musieli zrezygnować? Wszyscy, którym bliskie są wymienione problemy, w omawianej publikacji odnajdą coś dla siebie.

Sylwia Michalska